МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 2

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2019

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 2

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2019

УДК 81'373-115
С 30

Рецензенти:

Леміш Н.Є. доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)
Толчеєва Т.С. доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)

Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(*протокол № 5 від 30 травня 2019 р.*)

Колектив авторів:
Аладько Д.О., Білоусова Т.П., Деменчук О.В., Калініченко М.М., Кінащук А.В., Константінова О.В., Кучма Т.В., Летюча Л.П., Михайлова Є.В., Мізін К.І., Павлова О.І., Павловська Л.О.

С 30 **Семантична деривація лексики в аспекті міжмовних досліджень** : колективна монографія / кол. авт. ; голов. ред. О.В. Деменчук. – Рівне : РДГУ, 2019. – 150 с. – (Історія та сьогодення філологічної науки ; т. 2).

Lexical semantic derivation in cross-linguistic studies : Collective work / auth. ; O.V. Demenchuk (ed.). – Rivne : RSUH, 2019. – 150 p. – (History and Contemporaneity of Philological Science ; v. 2).

У колективній монографії представлено розвідки, присвячені міжмовним дослідженням семантичної деривації лексики. На матеріалі споріднених і неспоріднених мов (англійська, німецька, французька, чеська, польська, болгарська, українська, російська, турецька) розглянуто низку актуальних питань теорії семантичної деривації: моделі семантичної деривації, механізми і стратегії семантичних змін, процеси транспозиції, термінологізації, детермінологізації.

The collective work deals with a cross-linguistic study of lexical semantic derivation. Based on the related and non-related languages (English, German, French, Czech, Polish, Bulgarian, Ukrainian, Russian, and Turkish), the paper focuses on the topical issues of semantic derivation theory: semantic derivation models, mechanisms and strategies of semantic change, processes of transposition, terminologisation, determinologisation.

УДК 81'373-115

© Автори публікацій, 2019
© Рівненський державний гуманітарний університет, 2019

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ

Деменчук О.В. СТРАТЕГІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 6

Мізін К.І. АКТУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ДЕРИВАЦІЇ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ 26

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ У БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ

Белоусова Т.П. КОМПОЗИТИВНЫЕ ОТФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАИМЕНОВАНИЯ ЛИЦА В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ 39

Летючая Л.П. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ МЕЖДОМЕТИЙ В ПРОЦЕССЕ ПОРОЖДЕНИЯ ОЦЕНОЧНЫХ ДЕРИВАТОВ НА ПРИМЕРЕ РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ . 54

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ У ВІДДАЛЕНОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ

Аладько Д.О. МЕТОНІМІЧНІ МОДЕЛІ СЕМАНТИЧНОЇ ДИНАМІКИ НОМІНАЦІЙ АРТЕФАКТІВ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ ПОСУДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ) 69

Константінова О.В. СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ І ПРОЦЕСИ ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ТЕРМІНІВ 82

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ У БЛИЗЬКО- ТА ВІДДАЛЕНОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ

Кінащук А.В. СТРАТЕГІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ 90

Кучма Т.В. НОМІНАЦІЇ НА ПОЗНАЧЕННЯ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ 105

Павлова О.І. МІСЦЕ І РОЛЬ ТЕРМІНІВ-ЕПОНІМІВ У МУЗИЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ 114

Павловська Л.О. СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА ВЕРБАЛЬНИХ ФОРМУЛ ПОБАЖАНЬ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ 122

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ У НЕСПОРІДНЕНИХ МОВАХ

Михайлова Є.В. КАТЕГОРІЙНА СЕМАНТИКА ПРИКМЕТНИКА В ТУРЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ 130

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ У ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Калініченко М.М. КАРНАВАЛІЗАЦІЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ МОВИ ДОБИ РОМАНТИЗМУ 141

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ У ВІДДАЛЕНОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ

Аладько Д.О.
кандидат філологічних наук, доцент
Рівненський державний гуманітарний університет

МЕТОНІМІЧНІ МОДЕЛІ СЕМАНТИЧНОЇ ДИНАМІКИ НОМІНАЦІЙ АРТЕФАКТІВ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ ПОСУДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ)

Метонімія на сучасному етапі визначається як одна з базових властивостей людської свідомості, вивчення якої дозволяє виявити ще не досліджені фрагменти виникнення, розвитку та функціонування номінативних одиниць мови. Проте, загалом на даний час, кількість досліджень про структурування та функціонування метонімії у різних мовах є невеликою, опис метонімії до недавнього часу обмежувався простим перерахуванням її видів, повна класифікація та таксономія метонімічних моделей залишається завданням на майбутнє.

Розуміння феномену метонімії як механізму, при якому назва однієї реалії (джерело) використовується для позначення іншої (мішень), з якою вона пов'язана асоціативно чи за суміжністю, зберігається практично незмінним з античних часів. Н. Д. Арутюнова говорить про просторові, поняттєві, синтагматичні та логічні відношення між різними категоріями, що стають базою для метонімічних процесів, які слугують номінативним цілям і сприяють розвитку лексичних засобів мови [Арутюнова 1998: 300]. Такий підхід до розгляду метонімії відомий як substitution theory (метонімія як заміщення). Вираз-джерело при цьому досягає тієї ж референційної мети, що і пряме позначення предмета чи явища [Panther 2007: 237].

Роботи представників когнітивної лінгвістики намагаються розширити розуміння метонімії. На думку А. Барселони, традиційна теорія вважає метонімію суто мовним явищем, її концептуальній природі не надається належної уваги. Метонімічні вирази

розглядаються як такі, що мають лише референційну функцію (технічне позначення екстралінгвальної сутності) [Barcelona 2005: 680]. Г. Радден та З. Ковечеш зазначають, що теорія заміщення добре працює при референційному типі метонімії, однак не дає повного опису предикативних та ілокутивних моделей [Radden 1999: 18].

Спроби розробити достатньо компактне визначення метонімії призводять до питання виокремлення метонімічних процесів серед інших моделей мовленнєвої та розумової діяльності. Метонімія зазвичай розглядається в порівнянні з метафорою та синекдохою. Услід за Р. Якобсоном та багатьма іншими сучасними дослідниками, ми схильні не розділяти метонімію та синекдоху (відношення pars pro toto "частина – ціле"), вважаючи останню одним із виявів метонімії; Н. Д. Арутюнова, зокрема, говорить про синекдоху як про "поодинокий випадок метонімії"; А. Барселона розглядає синекдоху як одну з трьох невід'ємних складових метонімії (відношення "частина – ціле", "ціле – частина", "частина – частина") [Арутюнова 1998: 300].

Метонімія переважно використовується для ідентифікації предмета мовлення, пов'язана з синтаксичними позиціями звернення, підмета (теми повідомлення), додатка, в той час як метафора обслуговує функцію предиката. Метонімічне значення намагається отримати певну референцію (співвіднесеність з відомим предметом), обслуговуючи різні синтаксичні функції, метафора і метонімія знаходяться між собою у відношеннях контрасту [Арутюнова 1999: 348-352].

Когнітивна лінгвістика головним чином вважає метонімію та синекдоху одним концептуальним явищем. Метонімію референційним зрушенням у межах одного когнітивного домену, натомість метафора розглядається як перенесення з одного концептуального домену в інший, де структура "мішені" є ізоморфною структурі "джерела" [Panther 2007: 387-415]. Досліджуючи традиційний погляд на метонімію, як перенесення "ціле – частина", "частина – ціле" та "частина – частина", Ф. Руіз де Мендоса доводить, що всі метонімічні процеси можуть бути зведені до двох видів: або "джерело" метонімічної операції є частиною "мішені" (метонімія "джерело-в-мішені"), або "мішень" включається в "джерело" (метонімія "мішень-в-джерелі") [Ruiz 2000].

Модель "матеріал – посуд з нього". Будь-який предмет посуду, як і будь-який інший артефакт, є зробленим із певного матеріалу, назва якого стає джерелом метонімічної експансії. Обрати

матеріал ознакою найменування означає не просто сказати, що предмет зроблений, скажімо, з міді. Це говорить також про те, що матеріал виробу є важливим у процесі комунікації. І в українській, і в англійській мовах бачимо продуктивність моделі **"матеріал – посуд з нього"**.

В англійській літературній мові та регіональних діалектах назва матеріалу, з якого виготовлений об'єкт, експлікується у таких номінаціях: *yetlin* "невеликий горщик" (діал. *yetlin* "чавун") [EDD: 6, 579]; *lead* "свинцева каструля" [EDD: 3, 549]; *iron* "сковорода" [EDD: 3, 331]; *pewter* "посуд зі сплаву олова та свинцю" [GWPC: 72]; *lattice* "олов'яна чашка" (діал. *lattice* "олово") [GWUC: 33]; *tin* "будь-який предмет посуду, що зроблений з олова" [EDD: 6, 153]; *copper* "каструля з міді" [GDAH: 115]. У наведених номінаціях мотиваційною ознакою є назва металу (залізо, мідь, свинець, олово, чавун), з якого вироблено предмет посуду. Зазначимо той факт, що серед інших, відразу три номінації пов'язані з оловом. Це ймовірно викликано широким використання олов'яного посуду, оскільки Британські острови відомі багатими покладами олов'яної руди і ще за античних часів отримали назву Олов'яних. Окрім назв, що пов'язані з металом, номінації посуду мотивуються назвами деревини та рослин: *timber* "будь-який предмет посуду виготовлений з дерева" [EDD: 6, 149]; *hod* "дерев'яна фляжка" (від діал. *hod* "деревина") [EDD: 3, 191]; *ash* "невелика чашка зроблена з ясеня" [EDD: 1, 82]; *mazer* "велике вмістище для пиття" (давньо-норвезьке *mösurr* "клен") [CED]; *calabash* "умістище з висушеного гарбуза" [EDEL: 88]; *gourd* "бутель з гарбуза" [CED]. Назви матеріалу актуалізуються також в номінаціях: *horn* "посудина з рогу" [EDD: 3, 234]; *stone* "керамічний посуд" [CEDD: 76]; *stein* "велика кружка" (німецьке *stein* "камінь") [CED]; *biscuit* "фарфоровий посуд" (від *biscuit* "неглазурований фарфор") [CED]; *glass* "склянка" [CED].

В українській мові за назвою матеріалу номінуються *чавун* [СБГ: 2, 361; ГГ: 209]; *чигун* "чавунний горщик" (від діал. *чигун* "чавун") [МСЗГ: 255]; *спіж* "казан" (від діал. *спіж* "чавун") [ГГ: 175]; *бляха* "бляшаний лист для випічки" [СПГ: 33]; *блєха* "лист для випікання" [ГГ: 26; СЗГ: 1, 22]; *тиква* [ВТССУМ]; *калебас* [ВТССУМ].

У діалектах української мови зафіксовано деривати на позначення предметів посуду, що утворені суфіксальним способом словотворення, мотиваційною ознакою яких є назва металу, з якого виготовлено об'єкт: *миднеця* "велика миска" [МСЗГ: 162]; *цинівка*

"олов'яна чашка (оцинкована)" [МСГГ: 216]; *бляхар* "бляшаний посуд" [СБГ: 1, 60]; *бляшанка* "чарка" [СБГ: 1, 60]; *блєхівка* "металева кварта" [ГГ: 26]; *жерстянка* "банка з жерсті, бляшанка" [ВТССУМ]; *мідень* "мідний казан, горщик" [ВТССУМ]; *залізняк* "казан" [ВТССУМ].

Номінації, що пов'язані з деревиною, свідчать про розповсюдженість дерев'яного посуду та навіть вказують на конкретні види деревини, які використовувались при виготовленні посуду: *деревєнка* [ГГ: 57]; *вербівка* "посуд із вербового дерева" [СБГ: 1, 89]; *дубівка* "бочка" [СБГ: 1, 237; ГГ: 64]; *калинниця* "дерев'яний посуд" [СБГ: 1, 336]; *солом'яник* "посудина з соломи для зберігання зерна" [СЗГ: 2, 161]. Механізм виникнення таких назв ймовірно знаходиться у сфері традиційного побуту народу та в тому, як мовна свідомість категоризує навколишній світ. Уявімо собі ситуацію, коли в домі є предмети посуду, зокрема чашки, зроблені з різного матеріалу. При потребі використання саме певного предмета посуду, з метою, наприклад, економії часу відбувається заміщення словосполучення типу "чашка, зроблена з верби" номінативною одиницею *вербівка*, внутрішня форма якої прозоро і однозначно (за допомогою кореня -верб- та суфікса із предметним значенням -івк-) вказує на референт навколишнього світу.

Внутрішня форма робить значення слова мотивованим, однак ця зумовленість не є повною. Назву *вербівка*, в принципі, міг би отримати будь-який предмет, що вироблений з верби і входить у парадигму жіночого роду в українській мові. Лексема *солом'яник*, наприклад, співвідноситься відразу з кількома референтами навколишнього світу, що зроблені з соломи (посудина, капелюх, матрац) [СЗГ: 2, 161]. Зазначена номінація, таким чином, категоризується в межах конкретного предметного фрейму "назви посуду" і існує в мовній свідомості як найменування предмета посуду. Зазначимо найменування, в яких актуалізуються назви інших матеріалів: *фарфурка* "фарфоровий посуд" [МСГГ: 206]; *порцілан* "керамічний і скляний посуд" [МСГГ: 151]; *склянка* "скляна посудина циліндричної форми" [ВТССУМ]; *склєнка* "пляшка" [ГГ: 138]; *склинник* "графин; слоїк" [МСГГ: 176]. З наведених прикладів виокремимо номінацію *порцілан*, яка є прикладом генералізації, розширення значення, коли найменування певного типу посуду (зробленого з порцеляну) стає категоріальної назвою посуду (керамічного, скляного) в цілому.

Окрім номінативних одиниць із прозорою внутрішньою формою, мотиваційна модель "матеріал – виріб" реалізується в багатьох інших назвах посуду. Людина, яка не є професійним етимологом, шукає інше значення слова, яке стоїть за першим, визначає його і пов'язує із світом речей. Виявити присутність такої моделі в номінаціях посуду можливо лише за допомогою етимологічного аналізу. Слова можуть бути немотивованими на сучасному етапі розвитку мови (в синхронії), тобто не існує прозорого зв'язку між фонемною і морфемною структурою і значенням. Однак історичний аналіз показує наявність мотивації у діахронії. Досліджуючи індоєвропейські корені, І. Д. Коваленко доходить до висновку, що однією з особливостей давньої лексики є гіперизована полісемія, коли одне слово використовувалось для передачі цілого ряду значень [Коваленко 2001: 186]. В українській мові серед таких найменувань зазначимо *гладун*, *глек*, *діжа*, *корчага*, *корець*, *лубок*. Номінації *гладун*, *гладишка*, *гладиш*, *гладущик*, *гладунець* у значенні "предмет посуду" за однією з версій виводяться з праслов'янського **laty* "глиняний" [ЕСУМ: 1, 519]. Назви *глек*, *глечик*, на думку деяких дослідників, пов'язуються з номінацією *глей* [ЕСУМ: 1, 522]. В англійській мові зазначимо назву *gallipot* "глиняний горщик", що є спотворенням *gleypot* "горщик з глею" [EDEL: 226]. Найменування *діжа* походить від індоєвропейського **gheidh* "ліпити з глини" [ЕСУМ: 2, 88]. Одна з версій виникнення ЛСВ *корчага* "предмет посуду" зближує його з рос. *корча* "стовбури дерев" [ЕСУМ: 3, 46]. Найменування *корець* та похідні від нього також пов'язані з матеріалом (корою) [ЕСУМ: 3, 16-17]. Внутрішня частина кори дерев як матеріал для виготовлення предметів посуду актуалізується в номінації *лубок* [ЕСУМ: 3, 296-297].

Мотиваційна ознака матеріалу реалізується і в запозиченнях з інших мов. Зокрема українське найменування *барило* є запозиченням лат. *barilla*, яке в свою чергу походить від іберійського *barro* "бруд, глина" [ЕСУМ: 1, 143]. Українське *баклага* пов'язується з тюркським "обрубок деревини" [ЕСУМ: 1, 120]. Англійська назва *jar* є запозиченням через французьку мову від арабського "глиняний" [CED]. Із глиноземним матеріалом пов'язана і номінація *tureen* "велике блюдо", що походить від латинського *terra* "земля" [EDEL: 632].

Модель **"розмір – посуд такого розміру"**. Однією з якісних характеристик будь-якого артефакту є його розмір. Тому,

розглядаючи номінації посуду, що є позначеннями конкретних матеріальних об'єктів певного розміру, ми вважаємо доцільним виділити в зазначеному слоті метонімічну мотиваційну модель "розмір – посуд такого розміру". Ю. Д. Апресян називає такі значення параметричними (тобто такими, що характеризуються високим ступенем властивості за даним параметром), відносячи до них просторові характеристики об'єкта [Апресян 1995: 203].

До цієї моделі ми відносимо номінації, які мотивовані загальними характеристиками об'єкта: величина, довжина, висота і т. п. Розмір в розумінні кількості, яку вміщує предмет, ми вважаємо доцільним виділити в окрему модель, яка буде розглянута нижче.

В англійській мові в основу категоризації та найменування більшості подібних об'єктів покладено їх опозицію як предметів маленького – великого розміру. Номінації *wee* "невелика чашка, склянка" (діал. "невелика кількість" [EDD: 6, 419]; *kit* "маленька миска" (від діал. *kit* "щось невелике") [EDD: 3, 457]; *miniature* "дуже маленька пляшка віскі чи іншого напою" [CED]; *tot* "невелике вмістище для пиття" (від діал. *tot* "дрібничка") [EDD: 6, 200; GDAH: 141]; *trinket* "невелике вмістище для пиття" (від діал. *trinket* "дрібничка") [EDD: 6, 238] протиставляються таким номінаціям, як *magnum* "винна пляшка, що вміщує еквівалент двох стандартних пляшок" [CED]; *doubler* "велике блюдо" (актуалізація подвійного розміру) [GDAH: 38; GWPC: 29]; *whumpie* "тарілка, яка вміщує достатньо їжі на двох осіб" (від *whumper* "будь-який предмет великого розміру для свого класу") [EDD: 6, 482]. Проміжну позицію між "великими" та "маленькими" займають номінації, що базуються на ознаці середнього розміру: *middie* "склянка чи пляшка, що вміщує 285 мл пива" [CED]; *half-bottle* "пляшка в половину стандартного розміру" [CED]. Окрім опозиції "великий – маленький", основою для найменування може стати довжина, висота об'єкта. Довжина предмета в англійській мові експлікується в назві *yard* "умістище в формі рогу довжиною в ярд" [CED]. Висота актуалізується в складеній номінації *tall glass* "висока коктейльна склянка", що протиставляється в даному випадку склянці звичайного розміру.

В український мові довжина предмета актуалізується в словотвірних дериватах *довжинка* "висока посудина" [МСГГ: 49]; *довжанка* "високий глечик для молока" [ВТССУМ]. Величина об'єкта як ознака номінації експлікується також у назві *махітка* "малий горщик" [ВТССУМ], що співвідноситься з кількома англійськими

назвами (*wee*, *kit*, *miniature*, *tot*, *trinket*). Українські найменування *півмесок*, *полумисок* "тарілка" [МСЗГ: 184] мають ознакою номінації половинний від звичайного розмір предмета посуду і корелюють з англійською назвою *half-bottle*.

Зазначимо, що величина предмета посуду може бути експлікована і суто морфологічними засобами – за допомогою суфіксів, що надають слову зменшувальний чи збільшуваний характер. Оскільки детальне вивчення особливостей афіксального словотвору не є метою цієї роботи, наведемо лише декілька прикладів такої зміни значення, які зафіксовані в діалектних словниках як окремі номінації. Назва предмета посуду більшого розміру ніж звичайний реалізується в найменуванні *стаканяра* "велика склянка", суфікс -яр- при цьому надає слову ще й пейоративного характеру [СЗГ: 2, 170]. Зменшувальні суфікси є більш різноманітними: -ин-, -ок-, -ятк, -чик-, -ик-. За допомогою наведених суфіксів утворюються деривати *мищина* "маленька миска" [МСГГ: 102]; *фляшина* "пляшечка" [СБГ: 2, 331]; *кітлик* "малий казанок" [МСГГ: 79]; *килішок* "чарка" [СБГ: 1, 348]; *кубашок* "менша кварта" [СЗГ: 1, 261]; *горнятко* "маленький горщечок" [СЗГ: 1, 103]; *мисятко* "маленька миска" [СБГ: 1, 441]. В англійській мові серед номінацій посуду також існують зменшувальні форми, наведемо номінації, які зафіксовані в словниках як окремі одиниці: *coggy* "невелике вмістище для пиття" (від *cog* "умістище") [EDD: 1, 693]; *tinny* "невелика чашка" (від *tin* "чашка") [EDD: 6, 158]; *bowley* "невелика миска" [EDD: 1, 366]; *kitty* "невелика чашка" (від *kit* "чашка") [EDD: 3, 457]; *pipkin* "горщик, мисочка" (зменш. від *pipe* "барильце") [CED]; *pannikin* "каструлька" [CED].

Модель **"форма – посуд такої форми"**. Прикладами такої моделі в українській мові є номінації *плоска* "пласка пляшка" [ВТССУМ]; *плоскун* "глиняний горщик заввишки 3 1/2 - 5 вершків" [ВТССУМ]; *круглянча* "маленький круглий горщик" [ВТССУМ]; *кружок* "піднос" [МСГГ: 88].

В англійській мові модель "форма – предмет" простежується при етимологічному аналізі номінацій із непрозорою внутрішньою формою: *dish*, *stoup*. Назва *dish* походить від латинського *discus* "кільце" [CED] і співвідноситься з українським *кружок*. Кругла форма об'єкта актуалізується і в найменуванні *bowl*, яке виводиться від давньоанглійського *bolle* "куля" [EDEL: 73]. Назва *stoup* "умістище для святої води" етимологічно пов'язана з прикметником *steep*

"крутий, опуклий" і, вочевидь, використовує форму предмета як мотиваційну ознаку [CED]. В українській мові серед десемантизованих номінацій форма як мотиваційна ознака реалізована в назвах *баняк*, *банка*, *банька* і т. п., які етимологічно пов'язані зі словом *баня* через перенесення баня – ванна – опукла форма – опуклий предмет [ЕСУМ: 1, 136]. Опуклість предмета посуду (за однією із версій) актуалізується і в запозиченні з польської мови *лембик* "горщик", яке виводиться від латинського *umbo* "опуклість" [ЕСУМ: 3, 219].

Модель **"колір – посуд такого кольору"**. У регіональних діалектах англійської мови колірна характеристика актуалізується в найменуваннях *brown* "великий глиняний глечик" [EDD: 1, 417]; *blue* "глечик" [EDD: 1, 311]. Українськими колірними номінаціями виступають назви горщиків *чорнисько* [СБГ: 2, 375]; *сивуляк* [ВТССУМ]. Автори етнографічного довідника "Українська минувшина" зазначають, що кераміка різних регіонів України відрізнялась кольором. Для Поділля, наприклад, було характерно вогненно-червоне тло, на Полтавщині – червоний колір. Волинські вироби відзначались сірим та чорним кольорами (з домішками окисла заліза в глині) і відповідно мали найменування *сиваки* [УМ: 56].

Модель **"вартість – посуд такої вартості"**. Така модель, на нашу думку, також належить до слоту предметного фрейму "посуд є такий", оскільки характеризує об'єкт з огляду на таку атрибутивну характеристику, як вартість. В обстежених нами словниках української літературної мови та регіональних діалектів не вдалося знайти номінацій, які б актуалізували вартість як ознаку найменування. Тому можемо припустити, що номінації англійської мови *bob* "глечик, що коштує один шилінг" (діал. *bob* "шилінг") [GHWP: 9]; *joey* "невелика склянка ціною чотири пенси" (діал. *joey* "дрібна монетка") [EDD: 3, 374]; *half-piece* "монета; горщик, що має таку ціну" [EDD: 3, 27] є лакунарними стосовно української мови. Щодо вартості посуду в українському побуті, зазначимо звичай, згідно з яким гончарський виріб при натуральному розрахунку коштував стільки зерна, скільки він міг у себе вмістити [УМ: 56].

Моделі **"час – посуд, що вживається в цей час"** та **"місце – посуд, який вживається (зроблений) в цьому місці"**. В англійській мові номінаціями предметів посуду, що пов'язані з часом їх використання є *twelve*, *half-moon flask*, *harvest-bottle*, *jounting-bottle*. Найменування *twelve* пов'язує предмет посуду з точним часом,

коли він використовується: "чашка, з якої п'ють чай опівдні" [EDD: 6, 281]. У номінації *harvest-bottle* актуалізується назва процесу збору врожаю, тобто це "пляшка, яку беруть з собою в поле під час збору врожаю" [EDD: 3, 74]. Композита *jounting-bottle* включає в себе складову *jounting* "подорож" і визначається як "фляжка, яка використовується під час подорожі" [EDD: 3, 351]. Назва *half-moon flask* пов'язана з діяльністю контрабандистів. Оскільки контрабандні перевезення здійснювались головним чином вночі, відповідно і найменування вмістища (фляжки) вказує на час її використання – під місячним світлом [EDD: 3, 27].

Метонімічна модель "місце – посуд, який вживається (зроблений) в цьому місці" в англійській мові представлена номінаціями *jedburgh* [EDD: 3, 355], *winchester* [CED], *demijohn* [EDEL: 799]. Найменування *winchester* та *demijohn* є назвами пляшок, ознакою номінації в яких виступають назви міст, де вони вироблялись (відповідно англійське Winchester та перське місто Damaghan, яке славилось своїми скляними виробами). Номінація *jedburgh* пов'язана з особливим видом судових засідань (*jedburgh trial*). Глечик, який використовувався під час такого судового розгляду як одиниця вимірювання, отримав свою назву від місця використання. В археології типовим є називання типу кераміки за місцем виробництва: *Stamford ware*, *Surrey ware*, *York ware*, *культура пшеворського посуду* [DA: 301, 309, 344].

Модель **"частина – ціле"**. В англійській мові зазначена модель реалізується в найменуваннях, що пов'язані з предметами посуду, які мають ручку: *lug* "глечик з ручкою" (від діал. *lug* "вухо") [EDD: 3, 687]; *handle* "блюдо, миска з ручкою" [EDD: 3, 48]. Довга шийка (як частина пляшки) актуалізується у назвах *longneck* [CED], *craigie* "пивна пляшка з довгою шийкою" [EDD: 1, 767]. Клеймо, фірмовий знак виробника, як невід'ємна частина предмета, теж може стати ознакою номінації, яка реалізується в НП *brand* "кухонний посуд" [EDD: 1, 376]; *thumb-pot* "невелике вмістище для пиття з перпендикулярним заглибленням від пальця гончара" (така відмітка від великого пальця виробника на ще сирій глині слугувала свого роду клеймом, товарним знаком майстра) [GHWP: 94].

Декоративна прикраса предмета посуду стає основою для отримання назви в номінаціях *tappet* "каструля з зображенням курки на кришці" (від діал. *tappet* "курка") [EDD: 6, 32]; *greybeard* [DSD: 50], *beardie* [EDD: 1, 208] "велика чашка, на якій була зображена людина

з бородою”; *toby* “пивна кружка чи глечик у вигляді повного чоловіка” [CED]. Зазначимо, що ці назви яскраво відображають традиційний побут народу. Англійське *toby* “пивна кружка” походить від імені героя вірша 18-го століття, який ніби випив 2000 галонів пива. Цей вірш був настільки популярним, що пивні келихи виготовляли у формі повного чолов’яги в трикутному капелюсі. Подібною до попередньої є номінація *greybeard*, в цьому випадку на келиху був зображений сивобородий старійшина. У семантиці лексеми *graduate* відбувається зрушення від вихідного значення “градуювання” до значення “вмістище з градуюванням, розміткою”, де розмітка розглядається як частина такого вмістища, що стає основою метонімічного перенесення [CED]. Аналітичні номінації *footed tumbler* [ABBYY], *faceted glass* [ABBYY] також є метонімічними по суті, зазначаючи частину предмета, що є загалом непритаманною таким об’єктам. Так, *footed tumbler* “бокал з ніжкою” протиставляється назві *tumbler*, що за усіма словниковими визначеннями є “бокалом без ніжки”. Найменування *faceted glass* “склянка з гранями” протиставлене звичайній прямій склянці. Зазначимо також археологічний тип кераміки в південній Англії *grape cup*, який отримав назву через глиняні кульки на боках, що були стилізованим зображенням винограду [DA: 133]. Частина як ознака актуалізується і в назвах *pedestal beaker* “чашка із великою ніжкою”; *knight jug* “середньовічний глек із барельєфним зображенням лицарів”; *parrot beak jug* “глек, прикрашений зображенням птаха з великим дзьобом” [DA: 235, 167, 234].

В українській мові модель “частина – ціле” актуалізується в номінаціях *плетеник* [СПГ: 164], *поплетник* [СБГ: 2, 114], *плетянка* [СЗГ: 2, 54] “обплетений бутель”, які мотивовані плетінням як частиною об’єкта. Серед інших найменувань зазначимо *гранчак* “склянка із боковими гранями” (пор. англ. *faceted glass*) [ВТССУМ]; *носатка* “посудина з довгим носиком, що формою нагадує чайник” [ВТССУМ]; *стовбун* “високий горщик із прямими вінцями” [ВТССУМ]; *черепок* “невеликий, старий, надбитий, низької якості горщик, чашка, миска” [ВТССУМ]; *щербан* “горщик із дефектом” [МСГГ: 231]; *щербинча* “горщик із пощербленими краями” [ВТССУМ]; *крапельниця* “пляшечка з пристосуванням у шийці для відраховування крапель” [ВТССУМ]. Назва *ушат* “великий цебер з двома вушками” (пор. *ушата корзина* “корзина з двома вушками”) [СПГ: 221] корелює з англ. *lug*. Опозицією до посуду з вушками в

народній свідомості є посуд без ручки. Свідченням цього є номінації *ладишка*, *гладишка*. Етимологічний аналіз зазначених назв доводить їх походження від праслов'янського **laty* "глиняний" чи як контамінацію слів "глек" і "гладкий" [ЕСУМ: 1, 519]. Носіями мови такий референт категоризується як "глечик без ручки" [СЗГ: 1, 91, 275]. Відсутність вушка як диференційна ознака, на нашу думку, дозволяє говорити про належність такого називання до мотиваційної моделі "частина (її відсутність) – ціле".

Семантична деривація, зокрема метонімічне перенесення, є джерелом номінації предметів матеріальної культури в обох досліджуваних мовах. Перспективою подальшого дослідження є виявлення інших напрямків семантичної динаміки та залучення до аналізу інших лексико-тематичних груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Апресян Ю. Д. Избранные труды : В 2 т. / Юрий Дереникович Апресян. – М. : Школа "Языки русской культуры" : "Вост. лит." РАН, 1995. – Т.1: Лексическая семантика: Синонимические средства языка. – 472 с.

Арутюнова Н. Д. Метонимия / Н. Д. Арутюнова // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [Гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Большая Российская энциклопедия, – 2-е изд., 1998. – С. 300-301.

Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с. – (Язык).

Коваленко І. Д. Індоєвропейські корені на позначення непрямого руху з кореневим архетипом (s)ker(t)- та їх рефлекси : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / Ірина Дмитрівна Коваленко. – К., 2001. – 237 с.

Barcelona A. Metonymy / A. Barcelona // Strazny Ph. Encyclopedia of Linguistics. – New York : Fitzroy Dearborn, 2005. – P. 680-682.

Panther K.-U. Metonymy / K.-U. Panther, L. Thornburg // Geeraerts D. The Oxford handbook of cognitive linguistics. – Oxford : OUP, 2007. – P. 236-264.

Radden G. Towards a theory of metonymy / G. Radden, Z. Koevecses // Metonymy in language and thought. – Amsterdam : John Benjamins, 1999. – P. 17-59.

Ruiz de Mendoza Ibanez F. The role of mappings and domains in understanding metonymy / F. Ruiz de Mendoza Ibanez // Barcelona A. Metaphor and metonymy at the crossroads : A cognitive perspective. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 109-132.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СЛОВНИКІВ І ДОВІДНИКІВ

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови. – [Електронний ресурс] // ABBYY Lingvo 12 [Електронний ресурс] : электронный словарь. – 4,7 Gb. – ABBYY Software, 2006. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 32 Mb Ram ; Windows 98, 2000, XP. – Назва з контейнера.

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів : Обласна книжкова друкарня, 1997. – 232 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. – К. : Наукова думка, 1982 – 2006. – Т.1. – 1982. – 634 с. ; – Т. 2. – 1985. – 573 с. ; – Т. 3. – 1989. – 552 с.

МСГГ – Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород : Ужгородський нац. ун-тет, 2005. – 266 с.

МСЗГ – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк. // Українська діалектна лексика. Збірник наукових праць / [ред. кол. І. Г. Матвіяс, П. Ю. Гриценко, Н. П. Прилипко]. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 62-267.

СБГ – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / Михайло Йосипович Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. 1. – 1984. – 496 с. ; – Ч. 2. – 1984. – 516 с.

СЗГ – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Григорій Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. 1. – 2000. – XXIV + 354 с. ; – Т. 2. – 2000. – 458 с.

СПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / Панас Силович Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 260 с.

УМ – Українська минувшина : Ілюстрований етнографічний довідник. – [2 вид. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін]. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.

ABBYY – Lingvo 12 [Електронний ресурс] : электронный словарь. – 4,7 Gb. – ABBYY Software, 2006. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 32 Mb Ram ; Windows 98, 2000, XP. – Назва з контейнера.

CED – Collins English Dictionary. – [Електронний ресурс] // ABBYY Lingvo 12 [Електронний ресурс] : электронный словарь. – 4,7 Gb. – ABBYY Software, 2006. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 32 Mb Ram ; Windows 98, 2000, XP. – Назва з контейнера.

CEDD – Gepp E. A contribution to an Essex dialect dictionary / E. Gepp. – London : Routledge, 1891. – 80 p.

DA – Kipfer B. A. Dictionary of artifacts / B. A. Kipfer. – Oxford : Blackwell Publishing, 2007. – 346 p.

DSD – Parish W. D. A dictionary of the Sussex dialect / W. D. Parish. – Lewes : Farncombe, 1875. – 148 p.

EDD – Wright J. The English Dialect Dictionary : 6 vol. / J. Wright. – London : Published by Henry Frawde, 1898 – 1905. – Vol. 1. – 1898. – 864 p. ; – Vol. 3. – 1902. – 698 p. ; – Vol. 6. – 596 p. + Supplement. – 179 p.

EDEL – Skeat W. An etymological dictionary of the English language / W. Skeat. – Oxford : Clarendon Press, 1888. – 844 p.

GDAH – Easther A. A glossary of the dialect of Almondbury and Huddersfield / A. Easther. – London : Trubner, 1883. – 152 p.

GHWP – Cope W. A glossary of Hampshire words and phrases / W. Cope. – London : Trubner, 1883. – 104 p.

GWPC – Dickinson W. A glossary of words and phrases pertaining to the dialect of Cumberland / W. Dickinson. – London : Trubner, 1878. – 135 p.

GWUC – Courtney M. A. Glossary of words in use in Cornwall / M. A. Courtney, T. Q. Couch. – London : Trubner, 1880. – 109 p.

Наукове видання

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колективна монографія

Історія та сьогодення філологічної науки

Том 2

Academic Edition

LEXICAL SEMANTIC DERIVATION IN CROSS-LINGUISTIC STUDIES

Collective work

History and Contemporaneity of Philological Science

Volume 2

Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Друк ризографічний.
Гарнітура Century Schoolbook.
Ум. др. арк. 8. Наклад 100.

Редакційно-видавничий відділ
Рівненського державного гуманітарного університету
м. Рівне, 33000, вул. Ст. Бандери, 12
тел.: (0362) 26-48-83

Друк: "ПараГраф+"
м. Рівне, 33000, вул. Гетьмана Мазепи, 6/8
тел.: (0362) 26-49-27